

Kur'ân İlimlerine Giriş

Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristânî (ö. 548/1153)

Çev: Ömer Dinç

Arş. Gör., Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Tefsir Ana bilim dalı Araştırma Görevlisi
omer_dinc25@hotmail.com

Atıf

Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristânî Çev: Ömer Dinç, Kur'ân İlimlerine Giriş, Marife, Bahar 2013, ss. 181-198

Bu çeviri, Şehristânî'nin "*Mefâtihu'l-Esrar ve Mesâbihi'l-Ebrar*" isimli tefsirinin mukaddimesi olan ve Kur'ân ilimlerine dair önemli konuları ihtiva eden ve on iki fasıldan oluşan "*Mefâtihû'l-Furkân fi İlmi'l-Kur'ân*" başlıklı bölümün ilk iki faslının çevrisidir.** Çeviriyi arz etmeden önce, Şehristânî'nin hayatı, ilmî kişiliği, yaşadığı dönemdeki konumu, kaleme aldığı bu tefsirin önemi ve o dönemde kendisine yönelik ortaya atılan birtakım iddialar vb. hususlarda bazı bilgilere yer vermeyi uygun bulmaktayız.

A. Hayatı ve İlmî Kişiliğine Dair Bazı Notlar

Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim b. Ahmed eş-Şehristânî, bugünkü Türkmenistan'ın Karakum çölü sınırında yer alan Şehristan'da, bazı farklı bilgiler olsa da h. 469 yılında dünyaya gelmiştir. Hayatının ilk dönemleri hakkında fazla bir bilgiye sahip değiliz. Yaşamış olduğu memleketinde çeşitli hocalardan ders almış, çeşitli beldelere ilim öğrenmek üzere seyahatlerde bulunmuş ve gittiği her yerde ilmî birikimini ve kariyerini ispat etmişti. Özellikle Nişâbûr'a gidip Cüveynî'nin talebesi olan hocalardan ders alması ve ilmî noktadaki gelişimini burada kemal

**Bu çevirinin akabinde diğer fasıllarının da çevirisinin yapılıp yayınlanması düşünülmektedir. Dolayısıyla bu çevirinin başlığına mukaddimenin başlığını verip, fasıllarının başlıklarını alt başlık halinde sunmayı uygun gördük. Bu arada çalışmamız esnasında yardımlarını ve teşviklerini esirgemeyen Doç. Dr. Mehmet Emin Maşalı'ya minnettar olduğumuzu belirtmek isteriz. Ayrıca, bu tefsiri tahkik edip neşreden yazarın dipnotları da tercümede yeri geldikçe gösterilmiştir. Bizim tarafımızdan eklenen dipnotlarda (çev.) işareti yer almaktadır.

derecesine ulaştırması, daha sonraki yıllarda kendisinin Nizamiye medreselerinde ders vermeye yetkin bir hoca konumuna gelmesine vesile olmuştur. Vermiş olduğu dersler ve halka yönelik yaptığı vaazlarla herkesin dikkatini celb etmiştir. Horasan'a geçtiği zaman, Sultan Sencer'in veziri Ebu'l-Kasım Nasruddin Mahmud b. Muzafer el-Mervezi'nin hizmetine girmiş ve kendisine Divânü'r-Resâil'den âiblik görevi verilmişti. Bu vesileyle kendisi Sultan Sencer'in çok yakın arkadaşı olmuştu. Horasan'dan ayrıldıktan sonra Tirmiz'e gitmiş ve Nakîbüleşrâf, Ebu'l-Kasım Mecdüddin Ali b. Cafer b. Ali el-Musevî'nin hizmetinde çalışmıştı. *Musâra'atü'l-Felâsife* adlı eserini ona sunduğu gibi *el-Milel ve'n-Nihal*'in bir nüshasını da kendisine hediye etmişti. Hayatının son zamanlarını Şehristân'da geçirdiği ve hicrî 548 yılında vefat ettiği kaynaklarda zikredilmektedir.¹

Şehristânî'nin yaşadığı dönem, ilmî hayatın zirveye çıktığı bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle Bağdat o dönemde ilim merkezi haline gelmiş ve İsfahan, Rey, Merağa, Nişâbur gibi bölgelerde yetişen âlimler Bağdat'ta bulunan medreseleri ziyaret etmek suretiyle kendi ilmî yeterliliklerinin hangi seviyede olduğunu görebilmişlerdir². Şehristânî de o dönemin şartları içerisinde ilmî seviyesini herkese ispatlamayı başarmış bir âlim olarak gözükmektedir. Özellikle kelam, dinler ve mezhepler tarihi, felsefe gibi alanlarda telif ettiği eserler, yaşamış olduğu dönemde ilmî sahadaki otoritesinin ne kadar güçlü olduğuna çâk bir delilidir.

Şehristânî'nin günümüze ulaşan eserlerini şöyle sıralayabiliriz:

1. *el-Milel ve'n-Nihal*.
2. *Nihâyetü'l-İkdâm (Nihâyetü'l-Akdâm) fî İlmî'l-Kelâm*.
3. *Musâra'atü'l-Felâsife*.³
4. *Mefâtihu'l-Esrâr ve Mesâbîhu'l-Ebrâr*.
5. *Risâle fî Mevdûi 'İlmi Vâcibi'l-Vücûd (Risâle ilâ Muhammed el-Îlâkî)*.
6. *Mes'ele (Bahs) fî İsbâti Cevheri'l-Ferd*.
7. *Kissatu Seyyidînâ Yûsuf Aleyhisselâm (Şerhu/Tefsîru Sûreti Yûsuf)*.
8. *Meclis fî'l-Halk ve'l-Emr*.⁴

¹ Şehristânî'nin hayatı, ilmî kişiliği ve eserleri için bk. Muhammed Tanci "Şehristânî", *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, s. 393-396; Ömer Faruk Harman, "Şehristânî", *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 467-468; Yusuf Ziya Yörükân, *Ebu'l-Feth Şehristânî, "Milel ve Nihal" Karşılaştırmalı Bir İnceleme ve Mezheplerin Tetkikinde Usûl*, Notlarla Yayına Hazırlayan: Murat Memiş, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2005, s. 15-35; Aygün Akyol, *Şehristânî'nin Filozoflarla Mücadelesi, Musâraatu'l-Felâsife'ye Göre, Şehristânî'nin Felsefi Görüşleri*, Araştırma Yayınları, Ankara 2011, s. 15-23; eş-Şehristânî, *Mefâtihu'l-Esrâr ve Mesâbîhu'l-Ebrâr*, nşr. Muhammed Âzerşeb, Mirâs-ı Mektûb, Tahran 2008, (Naşirin mukaddimesi) I, 16-27, Mustafa Öztürk, "The different stances of al-Shahrastâni - a study of the sectarian identity of Abû l-Fath al-Shahrastâni in relation to his Qur'anic commentary, Mafâtih al-asrâr-", *İlahiyat Studies: A Journal On Islamic and a Religious Studies*, Volume: 1 Number: 2, Summer/Fall 2010, p. 196-201.

² Ayrıntılı bilgi için bk. Yusuf Ziya Yörükân, *Ebu'l-Feth Şehristânî, "Milel ve Nihal" Karşılaştırmalı Bir İnceleme ve Mezheplerin Tetkikinde Usûl*, s. 7-9.

³ Şehristânî'nin bu eseri, Aygün Akyol ve Aytakin Özel tarafından "Kitabu'l-Musâraa/Filozoflarla Mücadele" başlığıyla, (Arapça orijinal metniyle birlikte) çevrilip neşredilmiştir. İstanbul 2010.)

⁴ Şehristânî'nin eserleri için bk. Muhammed Tanci "Şehristânî", s. 394-396; Ömer Faruk Harman, "Şehristânî", s. 468; Yusuf Ziya Yörükân, *Ebu'l-Feth Şehristânî, "Milel ve Nihal" Karşılaştırmalı Bir İnceleme ve Mezheplerin Tetkikinde Usûl*, s. 23-35; Aygün Akyol, *Şehristânî'nin Filozoflarla Mücadelesi, Musâraatu'l-Felâsife'ye Göre, Şehristânî'nin Felsefi Görüşleri*, s. 21-23; eş-Şehristânî, *Mefâtihu'l-Esrâr ve Mesâbîhu'l-Ebrâr*, (Naşirin mukaddimesi), s. 21-24; Mustafa Öztürk, "The different stances of al-

→

B. Şehristânî'nin İtikadî-Mezhebî Kimliği: Bazı Eleştiri ve İthamlar

Şehristânî'nin dinî kişiliği ve mezhebî kimliği ile alakalı olarak sağlığında iken bir takım tartışmaların başladığı tarihî kaynaklarda zikredilen bir husustur. Kendisi hakkında "itikadı bozuk, İsmailî inancı benimsemiş, yoldan çıkmış"⁵ gibi bir takım tereddüt ve ithamlar ortaya atılmıştır. Bu eleştirilerle birlikte kendisini savunan birtakım görüş ve düşüncelerin de var olduğu bilinmektedir. Şehristânî'nin kimliğiyle alakalı zikredilen görüşler maddeler halinde aktarılsa kendisi hakkında şu düşüncelerin ortaya çıktığı görülecektir:

1. Şehristânî itikad yönünden problemlili, ilhada eğilimli bir kişidir.
2. Şehristânî Bâtıniyye-İsmâiliyye'ye meyilli, bu fırkanın propagandasını yapan, dolayısıyla Şifilikte aşırı bir noktada bulunan bir kişidir.
3. Şehristânî İmâmîyye Şiası'nın en sert muhaliflerinden biridir.
4. Şehristânî tam anlamıyla Sünnî/Eş'ârî itikadını benimsemiş bir kişidir.⁶

Ancak Şehristânî ile ilgili bahsi geçen bu eleştirilerin, kendisinde tahakkuk ettiğini ispatlayan kesin bir bilgi de mevcut değildir. Ayrıca bu eleştiri ve ithamların nerden kaynaklandığı ve ne zaman ortaya çıktığıyla alakalı herhangi bir somut veri de bulunmamaktadır. Şehristânî'ye yönelik yapılan bu ithamların sebebine dair yapılan yorumlardan bir kaçını zikretmek yerinde olacaktır:

"Rekabetin yoğun olduğu ve rakipleri zayıflatmak için çeşitli isnatların yapıldığı bir ortamda ve özellikle Selçuklular döneminde bir kimseyi karalamanın en etkili yolu onun İsmailî olduğunu iddia etmektir. Gerek Harzî'yi gerekse Sem'ânî'nin metinlerinin bu durumu yansıtmış olması muhtemeldir. Bununla birlikte Şehristânî'yi itham edenlerin bazı haklı gerekçeleri de olabilir. Çünkü Şehristânî'nin felsefeye düşkünlüğü bir kısım çevrelerde onun şeriatın nurundan uzaklaşmış felsefe karanlığına dalması şeklinde değerlendiriliyordu."⁷

"Her ne kadar Şehristânî eserinde (tefsirinde) Şi'anın önde gelen hadis âlimlerinden el-Kuleynî'nin *el-Kâfî* eserinden nakil yapsa, bazı yerlerde İmam Cafer es-Sâdık'tan rivayetler nakletse ve Ehl-i Beyt imamlara hürmet etse de bunlar benzeri örneklerden hareketle onun Şîi'î hele de İsmailî eğilimler içinde olduğunu söylemek doğru ve insafli bir yaklaşım değildir. Özellikle Toby Mayer'in Şehristânî'nin tefsirinde adını zikretmediği bir hocadan tefsir konusunda ders aldığı belirtilmesinden hareket ederek burada adı zikredilmeyen zatın Hasan Sabbah olmasa da onun daiflerinden biri olma ihtimalinden bahsetmesi son derece yanlış ve art niyetli bir değerlendirmedir. Zira bu iddia Şehristânî'nin genel görüşleriyle ve diğer eserlerindeki genel fikirleriyle dahası her iki zatın da Şehristânî'nin kelimada Eş'ârî fıkhıta Şafi'î mezhebine mensup olduğunu belirten tespitleriyle açık bir çelişki arz

→

Shahrastâni - a study of the sectarian identity of Abû l-Fath al-Shahrastâni in relation to his Qur'anic commentary, *Mafâtiḥ al-asrâr-*, s. 198-200.

⁵ Ömer Faruk Harman, "Şehristânî", s. 467.

⁶ Bu hususla alakalı olarak geniş bilgi için bk. Mustafa Öztürk, "The different stances of al-Shahrastâni - a study of the sectarian identity of Abû l-Fath al-Shahrastâni in relation to his Qur'anic commentary, *Mafâtiḥ al-asrâr-*, s. 201-207; Muhammed Tanci "Şehristânî", s. 394-396, Toby Mayer, "Şehristânî'ye Göre Kur'an'ın Sırları: Bir Ön Değerlendirme" çev. Mehmet Kaya, *Milel ve Nihal, İnanç Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, C. 5, S. 1 Ocak-Nisan 2008, s. 94-107.

⁷ Ömer Faruk Harman, "Şehristânî", s. 467.

etmektedir. Bütün bunların ciddi bir şekilde tetkik edilerek diğer eserlerle karşılaştırılmasını ve daha derinlikli incelemelere konu edilerek meselenin bütün yönleriyle vuzuha kavuşturulmasını zorunlu kılmaktadır.”⁸

“Bütün bu mülahazaların ardından şu hususu bir kez daha belirtmek gerekir ki Şehristânî’nin Bâtınî-İsmâilî olduğu iddiası pek müdellel gözükmemektedir. Gerçi Toby Mayer gibi bazı araştırmacılar Şehristânî’nin hoca-talebe ilişkisine yönelik vurgusunu Nizârî-İsmâilî gelenekte çok önemli bir yer tutan talim ilkesiyle, tezat-terettüb kavramlarını da yine İsmâiliyye’nin Bâtınî davet organizasyonundaki hiyerarşik yapıyla ilişkilendirmiştir; ancak bu düzeyde benzerlikler Şehristânî’nin Bâtınî-İsmâilî olduğunu ispata kâfi değildir. Keza *Mefâtihu’l-Esrâr*’ın nazım, tefsir, nüzul, meânî başlıkları altında kimi Sünnî müfessirlere yer yer atıfta bulunmuş olması da onun sünnî olduğunu söylemeyi mümkün kılacak güçte bir delil değildir. Buna mukabil Küleynî’nin *el-Kâfî*’si, Ayyâşî’nin *Tefsiru’l-Ayyâşî*’si gibi Şiî-İmâmî kaynaklara açıkça atıfta bulunması, reyle tefsirin caiz olmadığı vurgusu, Ehl-i Beyt telakkisi, Kur’an’ın cem keyfiyeti ve tahrif meselesi, tevelli-teberri, imamet gibi birçok konuyla ilgili görüşleri Şehristânî’nin Şiî-İmâmî geleneğe mensubiyetini değilse de en azından derin muhabbet ve meylini gösterir niteliktedir. Bu derin muhabbet ve meyil ise, İbn Teymiyye’nin de belirttiği gibi, ya özsel ve içtenliktir ya da Şiî çevrelere sempatik görünmek niyetine mebnidir.”⁹

C. Bir Müfessir Olarak Şehristânî: “*Mefâtihu’l-Esrâr ve Mesâbihu’l-Ebrâr*” isimli tefsiri

Bilindiği üzere Ebü’l-Feth eş-Şehristânî (ö. 548/1153) genellikle kelim ama özellikle de mezhepler tarihi alanında ismi sıkça anılan bir ilim adamıdır. *Nihâyetü’l-İkdâm/Nihâyetü’l-Akdâm fi İlmi’l-Kelâm* adlı eserinde yetkin bir kelimci olduğunu ortaya koymuş, *el-Milel ve’n-Nihal* isimli eseri ise dinler ve mezhepler tarihi alanının temel kaynakları ve klasikleri arasında yerini almıştır. Bunun yanında *Musâra’atü’l-Felâsife* adlı eseri onun hatırı sayılır bir felsefî birikime sahip olduğunu gösterir niteliktedir. Bütün bunlar Şehristânî’nin çok yönlü bir İslam âlimi ve mütefekkeri olduğu şeklinde bir sonucu dillendirmeye imkân vermektedir. Bu çok yönlülüğün bir vechesi de tefsir sahasında kendini gösterir. Daha açıkçası, Şehristânî dinler ve mezhepler tarihçisi, felsefeci ve kelimci olduğu kadar bir müfessirdir. Ancak onun tefsir yönü pek bilinmemektedir. Bunun temel sebebi, hem klasik tabakat literatüründe onun tefsir sahasında eser verdiğinden söz edilmemiş olması hem de bu sahadaki eserinin şöhret bulmamış olmasıdır. Oysa Şehristânî’ni *Mefâtihu’l-Esrâr ve Mesâbihu’l-Ebrâr* isimli müstakil bir tefsiri bulunmaktadır. Ancak bu tefsirin tamamı günümüze ulaşmamış ve/veya en azından bu güne değin tespit edilememiştir.

Şehristânî’yi müfessirler tabakasına dahil eden, *Mefâtihu’l-Esrâr ve Mesâbihu’l-Ebrâr* isimli tefsiri İranlı araştırmacı Muhammed Ali Azerşeb tarafından tahkik edilerek 2008 yılında Tahran’da basılmıştır. İlk cildi 600 sayfadan oluşan

⁸ Mesut Okumuş, “Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristânî, *Mefâtihu’l-Esrâr ve Mesâbihu’l-Ebrâr*” (Kitap tanıtımı) *İslâmî İlimler Dergisi*, C. 5, yıl. 5, S. 1 Bahar 2010, s. 220.

⁹ Mustafa Öztürk, “The different stances of al-Shahrestâni -a study of the sectarian identity of Abū l-Fath al-Shahrestâni in relation to his Qur’anic commentary, *Mafâtiḥ al-asrâr-*”, s. 235-236.

tefsirin ikinci cildi sayfa numaralarına kaldığı yerden devam edecek şekilde numaralanmış, fihristler ve indekslerle birlikte 1271 sayfadan oluşacak şekilde iki cilt halinde yayımlanmıştır.

Tefsirin ana metninin başında Şehristânî'nin daha çok tefsîr usulü ve ulu-mu'l-Kur'ân konularını ilgilendiren önemli bir mukaddimesi yer almaktadır. Mukaddimenin ardından birinci ciltte Fatiha tefsiri ve Bakara suresinin 123. ayete kadar olan tefsiri yer almaktadır. İkinci ciltte ise Bakara suresinin 124. ayetinden 286. ayete kadar diğer ayetlerin tefsîri yer almaktadır.

Tefsirin mukaddimesine gelince, *Mefâtihu'l-Furkân* başlıklı mukaddimede on iki bölüm/başlık bulunmakta ve bu başlıklar altında sırasıyla şu konular ele alınmaktadır: (1) İlk ve son nazil olan ayetler ve Kur'an'ın nüzul sırası; (2) Kur'an'ın cem ediliş keyfiyeti üzerine; (3) Kur'an surelerinin nüzul sırası ve sıralama konusunda ravilerin ihtilafı; (4) Kıraatler; (5) Kur'an okuyan kişiye müstehap ve mekruh olan hususlar; (6) Kur'an'daki surelerin, ayetlerin, kelimelerin, harflerin sayısı; (7) Sahabe ve diğer nesiller arasındaki belli başlı müfessirler ile tefsir sahasında telif edilen kayda değer eserler; (8) Tefsir ve te'vilin anlamı; (9) Umum-husus, muhkem-müteşabih, nasih-mensuh; (10) Halk ve Emr ilkeleri uyarınca kesinleşmiş/mefrûğ ve henüz kesinleşmemiş/müste'nef ilahi hükümler ile zıtlık-düzen ilkeleri; (11) Nazım, fesahat, belagat, hidayet gibi yönlerden Kur'an'ın i'câzı; (12) Kur'an tefsirinin ön şartları.

Şehristânî'nin Kur'an ve tefsire bakışını önemli ölçüde yansıtan bu mukaddimenin ilk iki faslının çevirisiyle, bir taraftan onun Kur'an ilimleriyle ilgili bazı düşünce ve değerlendirmelerine dair bir fikrin oluşturulması, diğer taraftan da onun fikrî duruşunun ve nasıl bir düşünce modeline müntesip olduğu hususunun keşfine mütevazı bir katkı sunulması hedeflenmekte ve bundan sonra Şehristânî özelinde yapılacak çalışmaların hız kazanmasına vesile olması umulmaktadır.¹⁰

1. Fasıll

Kur'ân'dan İlk İle Son Nâzil Olanlar ve Nûzül Sırası Üzerine

Abdullah b. Abbas'tan nakledilen bir rivayete göre İbn Abbas şöyle demiştir: Allah'ın indirdiği ilk âyet¹¹ "*Rabbînin adıyla oku*"¹² âyetinden "O insana bilmediğini öğretmiştir" âyetine kadarki bölümdür.¹³

¹⁰ Şehristânî'nin tefsiriyle alakalı ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Öztürk, "The different stances of al-Shahrastâni - a study of the sectarian identity of Abû l-Fath al-Shahrastâni in relation to his Qur'anic commentary, *Mafâtiḥ al-asrâr*", s. 195-240; Toby Mayer, *Şehristânî'ye Göre Kur'an'ın Sırları: Bir Ön Değerlendirme*, s. 93-140; Mesut Okumuş, "Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristânî, *Mefâtiḥu'l-Esrâr ve Mesâbiḥu'l-Ebrâr*" (Kitap tanıtımı) s. 215-220; Şehristânî, *Mefâtiḥu'l-Esrâr ve Mesâbiḥu'l-Ebrâr*, (Naşirin mukaddimesi), s. 34- 64; Muhammed b. Abdülkerim eş-Şehristânî, "Umum, Husus, Muhkem, Müteşâbih, Nâsih ve Mensûh Hakkında", çev. Selim Türcan, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2010/1, C. 9 S. 17, s. 223-228. Ayrıca Şehristânî'nin tefsiri üzerinde bir doktora çalışması, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı öğretim üyesi Prof. Dr. Abdurrahman Çetin danışmanlığında *Şehristânî'nin Mefâtiḥu'l-Esrâr ve Mesâbiḥu'l-Ebrâr Adlı Tefsiri ve Yöntemi* adında Recep Arpa tarafından hazırlanmaktadır.

¹¹ Burada Şehristânî, Kur'an'dan ilk inen âyet veya sûre ifadesine yer vermemiştir. Ancak metinde neyin kastedilmiş olduğu anlaşıldığından dolayı tercüme sırasında âyet veya sûre ifadeleri tarafımızdan eklenmiştir. (çev.)

Mücahid'in rivayetine göre ise Kur'ân'dan ilk inen (sûreler) "*Ikra, Nûn ve Kalem*" (sûreleri)dir.¹⁴

Câbir b. Abdullah'tan rivayet edildiğine göre, Kur'ân'dan nâzil olan ilk şey/âyet '*Ey Örtüsüne Bürünen!*'¹⁵ âyetidir.¹⁶

el-Kâfî'de el-Küleynî'nin¹⁷ Cafer-i Sâdık'tan, (Ebû Abdullah Ca'fer b. Muhammed) naklattığına rivayete göre Ca'fer b. Muhammed şöyle demiştir: Allah'ın Peygamberine indirdiği ilk âyet '*Rahmân ve Rahîm Olan Allah'ın adıyla! Rabbi'nin adıyla Oku!*'¹⁸ âyetidir.¹⁹

Bazı rivayetlerde ise Allah Teâlâ'nın indirdiği ilksûrenin *Fâtihâ* sûresi olduğu geçmektedir.²⁰

Osman b. Affân'dan gelen bir rivayete göre ise *Berâe* sûresi, Kur'ânın son nâzil olan sûresidir.²¹

Berâ b. Âzîb'ten rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir: İnen son âyet "Senden fetva isterler. De ki: "Allah size 'ölüp de arkasında çocuk ve baba bırakmayanın' mirasına ilişkin hükmü açıklar"²² âyetidir.²³

İbn Şihâb'tan²⁴ nakledildiğine göre o şöyle demiştir: "Kur'ân'ın -zaman itibarıyla- son inen âyetleri *ribâ ve borç* âyetleridir."²⁵

→

² Müddesir 74/1.

³ Buhari ve Müslim ve bunların dışındakiler bu rivâyeti Hz. Âişe'den nakletmektedirler. Aynı şekilde Hâkim de *el-Müstedrek* adlı eserinde Beyhakî ise *ed-Delâil* adlı eserinde bu rivâyete yer vermektedirler. Bk. Suyûtî, Celâleddin, *el-İtkân fî Ulumi'l-Kur'ân*, el-Matbaatü'l-Hicaziyeti'l-Misriyye, Kahire H. 1368, I, 24. Buhârî'nin *es-Sahih*'inde ise ilk inen âyet "*Senin Rabbin kerem sahibidir*" âyetine kadar olan bölümdür. Zerkeşî şöyle der: "Bu rivâyet sika râvilerden nakledilmiştir. Makbul bir rivâyettir. Bk. Zerkeşî, Bedreddîn Muhammed b. Abdillâh, *el-Burhân fî Ulumi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim, Daru İhyai'l-Kütübü'l-Arabîyye, Kahire H. 1376, I, 206.

⁴ Ebû Ubeyde, *Fedâil* adlı eserinde bu rivâyeti senediyle Mücahid'den rivâyet etmektedir. Bk. Suyûtî, *el-İtkân*, I, 24.

¹⁵ Müddesir 74/1.

¹⁶ Bu rivâyeti Buhârî ve Müslim rivâyet etmişlerdir. Bk. Suyûtî *el-İtkân*, I, 24. Arthur Jeffery, *Mukaddimetân (Mukaddimetu'l-Mebâni ve Mukaddimetu İbn Atiyye)*, Matbea'tu's-Sünnenti'l-Muhammediyye, Kahire 1954, s. 42; Zerkeşî, *age.*, I, 207.

¹⁷ el-Küleynî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kûb, Şia'nın önde gelen âlimlerindedir. Hicrî 328 senesinde vefat etmiştir. *el-Kâfî* isimli eserinde yaklaşık 16099 hadis tahrir etmiştir. *es-Sihâhî's-Sitte* eserinde ise zikredilen bu rakamdan daha fazla hadis tahrir etmiştir. Bk. Seyyid Hasan es-Sadr, *Te'sisi's-ŞâliUlumi'l-İslamiyye*, Şirketü'n-Neşrve't-Tıbâa'ti'l-İrâkiyyeti'l-Mahdûde, Tasvir-i Menşûrâti'l-İlmiyye, Tahrân ts., s. 288.

¹⁸ Alak 96/1.

¹⁹ el-Kummî, Muhammed b. Ali b. Hüseyin b. Babeveyh, *Uyûn-ü Ahbârî'r-Rizâ*, thk. Hüseyin el-A'lemî, Beyrut, H. 1404, II, 6. Bu eserde nakledilen bir rivâyet şöyledir: Ahmed b. Ali b. İbrahim'in senediyle İmam Ali b. Mûsa er-Rizâ'dan, onun da babasından rivâyet ettiğine göre: "İlk nâzil olan sûre *Alak*, son nâzil olan sûre ise *Nasr* sûresidir."

²⁰ Zemahşerî şöyle söylemiştir: "Müfessirlerin çoğu ilk inen sûrenin *Fatiha* sûresi olduğunu kabul etmektedirler." Bk. Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâik-i Gavâmizi't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvil fî Vucûhi't-Te'vil*, Neşr-ü Edebi'l-Havza, Kum ts., IV, 775. İbn Hacer, Zemahşerî'nin ifadesinin aksine şöyle söylemiştir: "Ulemânın büyük çoğunluğu, Kur'ân'da nâzil olan ilk sûrenin *Alak* sûresi olduğu görüşündedir. Bk. Suyûtî, *age.*, I, 27.

²¹ Bu rivâyeti Buhârî ve Müslim, Berâ b. Âzîb'ten rivâyet etmiştir. Bk. Suyûtî, *age.*, I, 27.

²² Nisâ 4/176.

²³ Bk. Suyûtî, *age.*, I, 27.

²⁴ Ebû Ubeyde bu rivâyeti *Fedâil* adlı eserinde İbn Şihâb'tan nakletmektedir. Bk. Suyûtî, *age.*, I, 27.-28.

Âta b. Ebî Rebâh ve İbn Abbâs'tan²⁶ nakledildiğine göre son inen ayet "Allah'a döndürüleceğiniz gündün sakının"²⁷ âyetidir.

İbn Abbas (bu hususla alakalı olarak) şöyle demiştir: "Resûlullâh bu ayetten (Bakara 2/281) sonra yedi gece yaşamıştır. Nitekim söz konusu ayet O'na cumartesi günü bildirilmiş/indirilmiş, pazartesi günü ise vefat etmiştir."²⁸

Cafer-i Sâdık'tan aktarılan bir rivayette ise o, son inen sûrenin 'nasr' sûresi olduğunu söylemiştir.²⁹

İbn Abbas'tan gelen bir rivayete göre Kur'ân'ı Kerîm, dünya semâsına Kadir gecesinde tek bir seferde toplu olarak indirilmiştir.

Bir başka rivayete göre ise İbn Abbâs "Kur'ân Ramazan ayında bütün olarak önce Beyt-i Ma'mûr'a indiğini, akabinde ise yirmi yıl boyunca nüzûlü devam ettiğini" beyân etmiş ve (bu hususla ilgili olarak) şu ayeti okumuştur: "Onu bir Kur'ân olarak, insanlara dura dura okuman için (bölüm bölüm) ayırdık ve onu zamana yararak parça parça indirdik."³⁰

Vâsile b. el-Eska³¹'dan dan rivayet edildiğine göre Hz. İbrahim'e (a.s) verilen sahîfeler Ramazan ayının ilk gecesini inmişti. Tevrat Hz. Musa'ya (a.s) Ramazan ayının altıncı gecesini nâzil olmuştur. Zebur Hz. Dâvûd'a (a.s) Ramazan ayının on ikinci gecesini inmiştir. İncil Hz. İsa'ya (a.s) Ramazan ayının on sekizinci gecesini nâzil olmuştur. Kur'ân'ı ise Allah Teâlâ Hz. Muhammed'e (s.a) Ramazan ayının yirmi dördüncü gecesini indirmiştir.³²

Cafer-i Sâdık'tan nakledildiğine göre o şöyle demiştir: "Her şeyin bir baharı vardır, Kur'ân'ın baharı ise Ramazan ayıdır."³³

Raviler, Kur'ân sûrelerinin iniş sırası hususunda fikir birliği sağlayamamışlardır. Sözelimi sûrelerin tertibine dair Mukâtil, gerek (Dahhâk ve Mücâhid gibi) bazı âlimlerden³⁴ gerekse emîrül-mü'minîn Hz Ali'den, Kelbî³⁵ ise İbn Abbas'tan

→

²⁵ Riba âyetiyle kastedilen âyet şu şekildedir: "Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve eğer gerçekten iman etmiş kimselerseniz, faizden geriye kalanı bırakın" Bakara 2/278. Borç âyetiyle de kastedilen âyet ise şu şekildedir: "Ey iman edenler! Belli bir süre için birbirinize borçlandığınız zaman" Bakara 2/282.

²⁶ Nesâi, İbn Hacer ve diğerleri bu rivâyeti eserlerinde tahrîç etmişlerdir. Bk. Suyûtî, *age.*, I, 27.

²⁷ Bakara 2/281.

²⁸ Bk. Suyûtî, *age.*, I, 27. Lafızlarda çok az bir farklılık bulunmaktadır.

²⁹ el-Kummî, *Uyûnü Ahbârî'r-Rizâ*, II, 6.

³⁰ İsrâ, 15/107. Hâkim, Nesâi ve Beyhakî bu rivâyetitahrîç etmişlerdir. Bk. Suyûtî, *age.*, I, 41.

³¹ Ebû Şedâd, Vâsil b. Abdullâh, ismi hakkında şöyle denilir: "İbn Abdül-Uzzâ b. el-Eska'. Kendisi sahâbedendir. Bu tefsirde ismi sıkça geçmektedir. Tercüme-i Hali için bk. İbnü'l-Esrî, İzzedin Ebu'l-Hasen Ali, *Usdu'l-Gâbe fî Marifeti's-Sahâbe*, thk. Muhammed Sabîh, el-Cemiiyyetü'l-Te'vünüyye, li't-Tab'i' ve'n-Neşr, Kahire 1964, V, 421.

³² İbn Hacer, *Şerhu'l-Buhârî*'de şöyle demiştir: "Ahmed b. Hanbel, ve Beyhakî şurivâyeti Vâsile b. el-Eska'dan nakledip tahrîç etmişlerdir. Rivâyet şu şekildedir: "Hz. Peygamber (s.a) şöyle buyurmuştur: "Tevrat Ramazan ayının altıncı gecesini, İncil Ramazan ayının on üçüncü gecesini, Zebûr Ramazan ayının on sekizinci gecesini ve Kur'ân ise Ramazan ayının yirmi dördüncü gecesini indirilmiştir." Başka bir rivâyette ise "Hz. İbrahim'e (a.s) verilen sahîfeler Ramazan ayının ilk gecesini indirilmiştir." bk. Suyûtî, *age.*, I, 42.

³³ Muhammed Bâkır el-Meclisî, *Bihâru'l-Envâr fî Ahbâr-i Eimmeti'l-Ethâr*, Müessesetü'l-Vefâ, II. bs., Beyrut 1983, Kitâbu'l-Kur'ân, Bab 26, Hadis No: IX, LXXXIX, 213.

³⁴ Bu kişilerin tercüme-i halleri, bu mukaddimenin yedinci faslında gelecektir.

³⁵ Zikredilen fasılda bu zatın tercüme-i hali gelecektir.

(muayyen bir tertiple ilgili) nakilde bulunmuş; İbn Vâkıd isnadını³⁶ zikrederek belli bir tertipten bahsetmiş; Cafer-i Sâdık'tan ise bu yönde bir tertip aktarılmıştır. Cafer-i Sâdık'ın mushafı³⁷ ile İbn Vâkıd'ın mushafı arasında da, ileride temas edilecek olan belli başlı sûreler dışında tertip ve sûre sırası itibarıyla pek bir fark bulunmamaktadır.

Hal şu ki bu hususta belli bir birikime sahip olan bir kimse, zikri geçen âlimlerin tertiplerini bir tablo ile belirtmiştir. Bendeniz herhangi bir tasarrufta bulunmaksızın söz konusu tabloyu aynıyla naklettim. Nasib olursa “*Kur’ân’ın Cem’i*” mealesini ele aldıktan sonra bu konunun bahsi gelecektir.

2. Fasıl

Kur’ân’ın Cem Ediliş Keyfiyeti Üzerine

Müslümanların, Yemâme savaşı³⁸ sonrasında çok sayıda insanın ve Kur’ân hâfızının şehit olduğuna (tanık oldukları) bir dönemin ardından, Hz. Ebû Bekir Zeyd b. Sâbit'e³⁹ Kur’ân'ın toplanması emrini vermiş; bu emir neticesinde Zeyd b. Sâbit de deri parçaları, kürek kemikleri ve hurma dallarında bulunanları ve sahabilerin ezberindekileri⁴⁰ bir araya getirmek sûretiyle Kur’ân'ın istinsahını gerçekleştirilmişti. Bu süreçte gerçekleştirilen, Kur’ân metninin ayrı ayrı sayfalara yazımından öte bir şey değildi. Hz. Ömer halife olduğunda, Kur’ân'ın tek bir sahife/nüşhada kayda geçirilmesini emretmişti.⁴¹ Hz. Ömer'in nüshası ile Hz. Ebû Bekir'in sahifeleri, vefatına kadar uzun bir süre Hz. Ömer'in yanında kalmış; daha sonra kızı Hz. Hafsa'ya intikal etmişti. Hz. Osman halifelik makamına geçtiği vakit, Iraklı ve Şamlı Müslümanlar arasında Kur’ân (metni) noktasında⁴² fikir ayrılığı

³⁶ Onun ismi Şehristânî'nin müfessirleri zikrettiği bölümde Hüseyin b. Vâkıd el-Vâkıdî şeklinde geçmektedir. Biz ise o şahsın bir tefsir eseri ve aynı zamanda başka telifleri olan Hüseyin b. Vâkıd el-Mervezî olduğunu düşünmekteyiz.

³⁷ Üçüncü fasılda zikredilen beş rivâyete göre sûrelerin iniş sıralamasının bahsi gelecektir. Aynı zamanda tefsirin sonunda yer alan ikinci tabloya da bakabilirsiniz. Şehristânî'nin burada “Ca’fer es-Sâdık ve İbn Vâkıd mushafı” ifadesi yerine “Ca’fer es-Sâdık ve İbn Vâkıd rivâyeti” demesi daha güzel olurdu.

³⁸ Yemâme Günü, başka yerlerde ise “Müseyleme günü” diye geçmektedir. Müslümanların, Müseylemetü'l-Kezzâb'la hicretin on birinci senesinde yaptıkları savaşın ismidir. Bk. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târih*, Menşûrât-ı Dâr-ı Sâdur ve Dâr, Beyrut 1966, II, 26.

³⁹ Zeyd b. Sâbit b. ed-Dahhâk b. Zeyd el-Ensârî el-Hazrecî, daha sonra en-Neccârî olmuştur. Vahiy kâtiplerinden idi. Hz. Peygamber'e (s.a) Süryanice yazılmış olan kitaplar getirirdi. Hz. Peygamber (s.a) de Zeyd'e o kitapları öğrenmesini emrederdi. Zeyd de bunları öğrenirdi. Aynı zamanda Zeyd b. Sâbit, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Osman zamanında Kur’ân'ı yazan bir kimseydi. Bk. İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Gâbe fî Marifeti's-Sahâbe*, II, 279.

⁴⁰ Başka bir rivâyette ise şöyle geçmektedir: “Deri parçaları, Hurma Dalları, Taş Parçaları” İbn Ebî Dâvûd, *el-Mesâhif*, Brill Matbaası, Londra 1937, s. 7. الرقاع kelimesi رقة kelimesinin çoğuludur. Üzerine bir şeyler yazılan, yaprak ya da deriden yapılmış parça demektir. العسب kelimesi ise عسيب kelimesinin çoğuludur. Hurma dalının en geniş olan kısmına verilen addır. اللخاف kelimesi ise, لحنة kelimesinin çoğuludur. Taş parçaları için kullanılmaktadır. Bk. Suyûtî, *age.*, I, 65.

⁴¹ İbn Ebî Dâvûd, *el-Mesâhif*, s. 15.

⁴² Bu olay, Iraklılar ile Şamlıların Ermenistan ve Azerbaycan fethi esnasındaki kavga ettikleri zaman meydana gelmiştir. Bk. Arthur Jeffery, *Mukaddimetân (Mukaddimetu'l-Mebâni ve Mukaddimetu İbn Atiyye)*, s. 18. İbn Ebî Dâvûd, *el-Mesâhif*, s. 18.

meydana gelmişti. Öyle ki her kesimin elinde, diğer kesimin nüshasından farklı Kur'ân nüshaları vardı. Bu durum tarafların birbirini tekfir etmesine kadar ulaşmıştı. (Müslümanlar arasında zuhûr eden) bu ayrılığı Huzeyfe b. el-Yemân Hz. Osman'a bildirmiş ve kendisine şöyle demişti: "Yahûdî ve Hristiyanların ihtilaf etmesi gibi Müslümanlar arasında da görüş ayrılıkları belirlemeye başlamadan önce bu ümmetin durumuna bir çare bul" Bunun üzerine Hz. Osman, Hz. Hafsa'ya, "Nüsha haline getirilen sahîfeyi bize gönder de ondan muhtelif nüshalar çıkaralım"⁴³ diyerek haber göndermiş, bunun üzerine Hz. Hafsa da anılan sahifeleri Hz. Osman'a yollamıştır. Bunun akabinde Hz. Osman Zeyd b. Sâbit ve Ebân b. Saîd⁴⁴ yanına çağırılmış ve onlara Kur'ân'ın toplanması talimatını vermiştir. Bu talimat üzerine onlar Kur'ân'ı toplamış ve Hz. Ömer'in nüshası ile karşılaştırmışlardı. Yapılan karşılaştırma neticesinde her iki nüshanın aynı olduğu ortaya çıkmıştı.

Başka bir rivayette, Hz. Osman Zeyd b. Sâbit, Abdullah b. ez-Zübeyr, Saîd b. Âs⁴⁵, Abdurrahman b. Hâris b. Hişâm'a⁴⁶ emretmiş, onlar da Kur'ân'ı muhtelif nüshalar dâhilinde istinsah etmişlerdir. Hz. Osman (istinsah heyetinde yer alan) üç Kureyşli üyeye "Siz ve Zeyd b. Sâbit Kur'ân'dan herhangi bir şey (in yazımı) hakkında ihtilafa düşerseniz, onu Kureyş lehçesi üzere yazınız. Çünkü Kur'ân Kureyşlilerin diliyle nâzil oldu." demiştir.⁴⁷ İstinsah heyeti bu emir doğrultusunda hareket etmiş; sahifelerin/Mushafların istinsah işlemi tamamlanınca Hz. Osman Hz. Hafsa'yasahîfesini iade etmiş ve her bölgeye bir nüsha mushaf göndermişti. (İstinsah faaliyetiyle ilgili olarak) Zeyd b. Sâbit şöyle demiştir: "Sahifelerin/mushafların istinsahı esnasında Ahzâb sûresinden Peygamber'in (s.a) okuduğunu işittiğim bir âyet tespit edilemedi. Neticede "Müminler içerisinde öyle kimseler vardır ki Allah'a verdikleri ahde sadakat gösterdiler. Kimi adağını ödedi (canını verdi), kimi de beklemektedir. Onlar, ahidlerini hiç değiştirmediler."⁴⁸ şeklindeki bu âyeti Huzeyme b. Sâbit'in yanında buldum ve onu yerine kaydettim.⁴⁹ Bu, sahih bir hadîs olup Buhârî onu *es-Sahîh*'inde Musa b. İsmâil İbrâhîm kanalıyla rivayet etmiştir.⁵⁰

⁴³ Rivâyetler bize, Hz. Osman'ın Hz. Ebû Bekir'in toplayıp da Hz. Ömer'e daha sonra Hz. Hafsa'ya intikal eden sahifeleri istediğini göstermektedir. Bk. Buhârî, Muhammed b. İsmâil, *Sahîhu'l-Buhârî*, thk. Mustafa Dîb el-Begâ, Beyrut 1987, Kitabü Fedâilî'l-Kur'ân, Bab: II-III. Suyûtî, *age.*, I, 61. İbn Ebî Dâvûd, *el-Mesâhif*, s. 18.

⁴⁴ Ebân b. Saîd b. el-Âs b. Ümeyye el-Kureşî el-Emevî. İbnü'l-Esîr Zührî'den şöyle bir rivâyette bulunmaktadır. Zührî şöyle demiştir: "Ebân b. Saîd Hz. Osman'ın mushafını Zeyd b. Sâbit'e Hz. Osman'ın emriyle imla ettiriyordu." Ebân b. Saîd hicrî 29 senesinde vefat etmiştir.

⁴⁵ Saîd b. el-Âs b. Saîd b. el-Âs b. Ümeyye el-Kureşî el-Emevî. Babası daha önce ismi geçen Ebân'ın kardeşi olan el-Âs, Bedir'de kâfirken öldürülmüştür. Onu Hz. Ali öldürmüştü. Saîd b. el-Âs hicrî 59 senesinde vefat etmiştir. Bk. İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Gâbe fî Marifeti's-Sahâbe*, II, 393.

⁴⁶ Abdurrahman b. Hişâm b. el-Muğire el-Kureşî el-Mahzûmî. Hz. Âişe ile birlikte Cemel savaşına katılmıştır. Hz. Osman'ın (evlilik sebebi ile meydana gelen) akrabasıdır. Abdurrahman b. Hişâm, babası vefat ettikten sonra annesinin evlendiği Hz. Ömer'in evinde yetişmiştir. Ayrıca Abdurrahman b. Hişâm, Hz. Osman'ın mushafların yazılmasını emrettiği sahâblerden birisiydi. Muaviye'nin halife olduğu dönemde vefat etmiştir. Bk. İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Gâbe fî Marifeti's-Sahâbe*, III, 432.

⁴⁷ İbn Ebî Dâvûd, *age.*, s. 19. Bk. Suyûtî, *age.*, I, 61. Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Tefsîrû't-Taberî, Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, Matbea'tu'l-Bâbî'l-Halebî, Kahire 1954, I, 21-25.

⁴⁸ Ahzâb, 33/23.

⁴⁹ Arthur Jeffery, *Mukaddimetân (Mukaddimetu'l-Mebâni ve Mukaddimetu İbn Atiyye)*, s. 19. İbn Ebî Dâvûd, *age.*, s. 29.

⁵⁰ Buhârî, *Kitabü Fedâilî'l-Kur'ân*.

İlim ehlerinden bazıları şöyle demişlerdir: “Kim bilir Ehl-i Beyt’in fâziletleriyle alakalı bu kabilden kaç âyeti kaybettiler? Zira (Ahzab süresindeki) söz konusu ayet Allah yolunda canlarını feda edeceklerine dair Allah’a yemin etmiş dört zat hakkında nâzil olmuştur. Bunlardan Abdullah b. Hâris b. Abdulmuttalib, Hamza b. Abdulmuttalib, Ca’fer b. Ebî Tâlib, Allah yolunda can vermişlerdir. Nitekim Abdullah Bedir günü, Hamza Uhud günü, Ca’fer-i Tayyâr ise Mute’de şehit düşmüştür. (Ayette belirtildiği üzere) Allah yolunda can verme vaktinin gelmesini bekleyen ise Ali b. Ebî Tâlib’dir (r.a).⁵¹

Şebâbe’nin İsrâil→Ebî İshâk kanalıyla aktardığı bir habere göre Mus’ab b. Sa’d şöyle demiştir: Kur’ânkıraatı konusunda insanlar/Müslümanlar arasında görüş ayrılıkları artmıştı. Bu çerçevede bazı kimseler Abdulalh b. Mesûd kıraatını okumuşlardır. Zira Hz. Peygamber (s.a) “Kim Kur’ân’ı indirildiği gibi taze (nâzil olduğu şekliyle) bir şekilde okumak isterse İbn Umme Abd’in (yani Abdullah b. Mesûd) kıraatını okusun.” buyurmuştur.⁵² (Anılan süreçte) bazıları ise Übey b. Ka’b’inkıraatı üzere Kur’ân okumaya başlamıştı. Çünkü Hz. Peygamber (s.a) Kur’ân’ın tamamını Übey b. Ka’b’a okumuştur. Bazı kimseler ise Huzeyfe’nin azatlısı olan Sâlim’in kıratını okuyordu. Bu durum üzerine Hz. Osman ashâb-ı kirâmı bir araya getirdi ve şöyle dedi: “Ben Mushafı Zeyd b. Sâbit’in harfî/kıraatı doğrultusunda yazdırıp, sonra da onları büyük vilâyetlere göndermeyi düşünüyorum.” Bunun üzerine sahabiler “Son derece güzel düşünmüşsün!” dediler. Akabinde Hz. Osman “Peki ashab içerisinde dili en fasih olan kimdir?” diye sordu. Sahabiler de “Saîd b. Âs” cevabını verdiler. Hz. Osman “Sahabe içerisinde yazısı en doğru kim?” diye sordu. Sahabe-i kiram “Vahiy kâtibi Zeyd b. Sâbit” dediler. Bu konuşmalar üzerine Hz. Osman şöyle dedi: “Saîd b. Âs okusun, Zeyd b. Sâbit ise yazsın!”⁵³

Bunun akabinde Hz. Osman çok sayıda Mushafın yazımını gerçekleştirmiş ve onları belli başlı merkezlere göndermiştir. Şebâbe bu hususla alakalı olarak (devamla) şöyle demiştir: “Ben insanların şöyle dediklerini işittim: ‘Allah’a yemin olsun ki Osman çok güzel bir iş yapmıştır! Evet yemin olsun ki Osman müthiş bir şey gerçekleştirmiştir’.”⁵⁴

Ancak şu bir gerçek ki Übey b. Ka’b Hz. Osman’a muhalefet etmiş ve (özel) mushafını teslim etmeye yanaşmamıştır. O şöyle demektedir: “Saîd b. el-Âs insanlar/sahabe içerisinde dili en fasih kişi olabilir, fakat o hiç bir biçimde Resûlullah’a (s.a) herhangi bir sûreyi okumamış, Rasûlullah da ona herhangi bir sûreokumamıştır.” Aynı şekilde Abdullah b. Mesûd da ona muhalefette bulunmuş, Hz. Osman’ın (özel) -Mushafı yaktığı süreçte- Mushaflarla ilgili icraatlarına karşı çıkmıştır. Hal şu ki o Hz. Osman’ı belli bir süre ‘Mushafın Yakıcısı’ diye anmış, durum o raddeye varmıştır ki neticede Hz. Osman adamlarından birine em-

⁵¹ el-Hâkim Ebû’l-Kâsım el-Haskânî senediyle birlikte Hz. Ali’nin şöyle dediğini rivâyet etmektedir: “Bizim hakkımızda şu ayet nâzil oldu. ‘Bu adamlar Allah’a verdikleri sözde sadık olan kimselerdir.’ Allah’a yemin olsun ki Allah yolunda can verme vaktinin gelmesini bekleyen birisiyim. Ben hiç bir şeyi değiştirmedim.” Tabersî, *Mecme’u’l-Beyân fî Tefsîri’l-Kur’ân*, el-Mektebetü’l-İlmiyyetü’l-İslamiyye, Tahran ts. VIII, 350.

⁵² Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh, el-İsfehânî, *Hilyetü’l-Evliyâ*, Beyrut H. 1405, s. 53. Arthur Jeffery, *Mukaddimetân (Mukaddimetü’l-Mebânî ve Mukaddimetü İbn Atiyye)*, s. 93.

⁵³ İbn Ebî Dâvûd, *age.*, s. 24.

⁵⁴ Bu durum insanların Hz. Osman’ın yaptığı bu işi güzel karşıladıklarını göstermektedir. İbn Ebî Dâvûd, *age.*, s. 12.

retmiş, o da İbn Mes'ud'u omuzlamış, sonra yere çalmış ve sonra da İbn Mes'ud'un kaburgalarını kırmış, İbn Mes'ud'un ölümü de bu yüzden olmuştur. (İbn Mes'ud'un karşı çıkma sebebi) mushafının Osman mushafıyla örtüşmemesidir. Bu yüzden ki o ikisinin mushafı bu gün itibariyle Kur'ân kıraatine terk edilmiş durumdadır.⁵⁵

Sahabenin icmâ Hz. Osman'ın telif ettirdiği Mushaf üzerinde tahakkuk etmiştir. Bununla beraber mushafı derleme işinde onun (Osman'ın) pek bir tasarrufu olmamıştır. Zira derleyenler Zeyd b. Sâbit ile Saîd b. Âs'dır. İnsanların elinde bulunan fakat Hz. Ebu Bekir ile Hz. Ömer'in ulaşma imkanı bulamayıp da kendilerinin ulaşma imkanı buldukları ilave metinler hariç onlar da istinsahı yalnızca Hz. Hafsa'nın elinde bulunan ve Hz. Ebûbekir ile Hz. Ömer tarafından derlenmiş olan sahifeleri esas alarak gerçekleştirmişlerdir. Daha sonra Hz. Osman bu mushaflardan bir nüshanın Medine mescidine konmasını emretmişti. Sahabe de bu mushafı 'İmam mushafı' olarak adlandırmıştır. Hz. Osman bir nüsha Mekke'ye, bir nüsha Küfe'ye, bir nüsha Basra'ya, bir nüsha Şam'a ve bir nüsha da Yemen'e göndermiştir.⁵⁶ Bu gelişmelerden sonra sahâbiler: "Kur'ân, yalnızca İmam Mushaf'ın içerdüğünden ibarettir." demek üzere anlaşmışlardır.

Zir b. Hubeş, Übey b. Ka'b'ın kendisine şöyle söylediğini aktarmaktadır: "Sizce Ahzâb sûresinin ayet sayısı kaç? Zir bu soruya cevabının şu olduğunu belirtmiştir: "Yetmiş üç veya yetmiş iki âyet". Übey b. Ka'b "Sadece bu kadar mı?" demiş; Zir "Evet bu kadar" cevabını vermiştir. Bunun üzerine Übey b. Ka'b "Allah'a yemin olsun ki, Ahzâb sûresi Bakara sûresine denkti ve 'Recm' âyeti de onda bulunmakta idi." demiştir.

Zir (Übey b. Ka'b'a) "Ey Ebu'l-Münzir! Recm âyeti de nedir ki?" diye sorduğunu, Übey'in ise recm âyetinin şu ayet olduğunu söylediğini belirtmiştir: "Evli ka-

⁵⁵ (çev.) Şehristânî'nin Abdullah b. Mesud'la alakalı aktarmış olduğu bu rivâyet oldukça dikkat çekici ve enteresandır. Ayrıca bu tefsiri tahkik ederek yayına hazırlayan nâşirin de her konu hakkında bir dipnot koyup, bu mesele ile ilgili herhangi bir açıklama getirmemiş olması da düşündürücüdür. Kur'ân'ın derlenip çoğaltılması faaliyetinde Hz. Osman'ın Zeyd b. Sâbit'e verdiği görev nedeniyle Abdullah b. Mesud'un üzüldüğü ve Hz. Osman'a karşı bir tavır aldığı kaynaklarda zikredilen bir husustur. Ancak Abdullah b. Mesud'un bu üzüntüsünün zaman içerisinde geçtiği ve söylemiş olduğu sözlerden dolayı pişmanlık duyduğu da ifade edilmektedir. Bununla birlikte Hz. Osman'ın Abdullah b. Mesud'u dövdürmesine dair bir takım rivâyetlerin ortaya atıldığı bazı kaynaklarda geçmektedir. Fakatbu meseleyle alakalı zikredilen rivâyetlerin uydurma olduğu noktasında âlimlerin görüş birliği bulunmaktadır. Dolayısıyla Şehristânî'nin böyle bir rivâyeti açıkça zikretmesi ve bu noktada kendi görüşünü açıkça belirten bir ifadeye yer vermemesi, meselenin Şehristânî açısından nasıl değerlendirildiği sorusuna bir cevap bulmanın oldukça güç olduğunu göstermektedir. Bununla beraber Kur'ân tarihi bağlamında sahabe arasında yaşanan birtakım olayların netlik kazanabilmesi, bu alanla ilgili daha geniş çalışmaların yapılmasını gerektirdiğinden, biz bu meseleye kısaca değinmekle iktifa ediyoruz. Bu konuyla alakalı daha fazla bilgi almak için bk. İbn Teymiyye, Ebu'l-Abbas Takıyyuddin Ahmed b. Abdu'l-Halîm, *Minhâcü's-Sünne fî Nakdi Kelâmi's-Şiati'l-Kaderiyye*, Mektebet-ü İbn Teymiyye, Kahire 1989, VI, 253-254; Ebu Bekr İbnü'l-Arabî, *el-Avâsım mine'l-Kavâsım el-Mektebetü'l-İlmiyye*, Beyrut 1986, s. 63-65; M. M. el-A'zami, *Vahyedilişinden Derlenişine Kur'an Tarihi-Eski ve Yeni Ahit Karşılaştırmalı Bir Araştırma*, çev. Ömer Türker, Fatih Serenli, İstanbul 2006, s. 247-250; Mehmet Emin Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı-Mushaf Tarihi ve İmlası*, Kitabiyat, Ankara 2004, s. 79; Ö. Rıza Doğrul, *Büyük İslam Tarihi-Asr-ı Saadet*, Eser Neşriyat, İstanbul 1978, V, 290-291.

⁵⁶ Burada bahsedilen husus, Hz. Osman'ın diğer beldelere göndermiş olduğu mushafların sayısında farklılık olduğuuna işaret etmektedir. Bk. Suyûtî, *age.*, I, 62.

dın ve evli erkek zina yaptıklarında, ilahi bir ceza olarak onları mutlak sûretterecm edin! Allah Azîz'dir, Hakîmdir.”⁵⁷

Aynı şekilde Saîd b. el-Müseyyeb, Hz. Ömer'in uzun bir konuşma esnasında şunları dediğini aktarmaktadır: “Recm âyetine bigane kalmayın! Şüphesiz ki recm âyeti (Allah tarafından) indirilmiş bir ayettir ve biz bu ayeti “Evli kadın ve evli erkek zina yaptıklarında, ilahi bir ceza olarak onları mutlak sûretterecm edin! Allah azizdir, hakimdir” şeklinde okumuştuk. Şayet ‘Ömer Allah'ın kitabına ilavede bulundu’ denmeyeceğini bilseydim/emin olsaydım, Kur’ân’a onu bizzat kendi ellerimle yazardım.”⁵⁸

“Münafıklar, haklarında, gönüllerindeki duygu ve düşünceleri haber verecek bir sûrenin inmesi noktasında sürekli bir çekince içerisindeyler”⁵⁹ âyeti hakkında Atâ, İbn Abbas'ın şunları söylediğini nakletmektedir: “Bu (âyetin bulunduğu) sûrede, münafıklardan yetmiş kişinin⁶⁰ kimler oldukları, onların ve babalarının isimlerinin zikri geçmekte idi. Ancak daha sonra evlatlarının gönlünü almak amacıyla söz konusu ayetler bu sûreden çıkarılmıştır/kaldırılmıştır. Yine bu sûrede şöyle bir âyet bulunmakta idi: “(Ey Peygamber hanımları) evlerinizde okunan Allah'ın ayetlerini ve sünneti zikredin!”

Abdullah b. Mesûd'un ‘Muavvizeteyn’ sûrelerini mushafına almadığı nakledilmiş,⁶¹ keza Übey b. Ka'b'ın kunut dualarını iki sûre olarak mushafına kaydettiği

⁵⁷ Arthur Jeffery, *Mukaddimetân (Mukaddimetu'l-Mebâni ve Mukaddimetu İbn Atiyye)* s. 82-83, Zerkeşi, *age.*, II, 35. (çev.) Şehistânî'nin burada yer verdiği, recmâyeti olarak bilinen bu rivâyet, bazı âyetlerin Kur’ân'dan çıkarılması tartışmasında gündeme geldiği gibi, özellikle tilaveti mensuh hükmü bâki olan âyetler arasında zikri geçen bir rivâyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Metin içinde bahsi geçen bu rivâyetin Hz. Ömer tarafından rivâyet edildiği bilgisi Ulumu'l-Kur’ân kitaplarının çoğunluğunda da yer almaktadır. Bazıları bu ve Hz. Peygamber'in uygulamalarını da içeren rivâyetleri esas almak suretiyle, “recm” cezasının var olduğunu, uygulandığını ve recmâyeti olarak aktarılan bu âyetin ise bir hikmete mebnî olarak Kur’ân'dan tilavetinin nesh edilip hükmünün devam ettiğini savunmuşlardır. Bazıları ise, aktarılan bu rivâyetin sahih olmadığı, Kur’ân konusunda oldukça hassas olan Hz. Ömer'in böyle bir söz söylemesinin tasavvur edilemeyeceğini ve bunun Kur’ân'ın tahrif edildiği iddiasını kabul etmek anlamına geldiğini ifade etmişlerdir. Konuyla alakalı ortaya çıkan bu iki eğilim dikkate alınır, meselenin daha derin bir şekilde ele alınması gerektiği fikri açıkça görülecektir. Bu meseleyle alakalı daha fazla bilgi için bk. Abdurrahman Çetin “Nesih” *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 579-581; Ahmet Gürkan, *Kur'an'ın Nasih ve Mensuh Âyetleri*, Elif Matbaası, Ankara 1980, s. 16-20, Talip Özdeş, *Kur'ân ve Nesh Problemi*, Fecr Yay., Ankara 2005, s. 71-86; Şaban Karataş, *Şi'a ve Sünni Kaynaklarda Kur'an Tarihi*, Ekin Yay., İstanbul 1996, s. 191-204.

⁵⁸ *Mukaddimetu'l-Mebâni*'de nakledilen bir rivâyette ise Hz. Ömer şöyle demiştir : “Ey insanlar! Size pek çok şey sünnet olarak kılındı. Siz apaçık bir hidâyet üzere bırakıldınız. Eğer siz aksi halde bu hidâyet yolunu bırakırsanız, insanların dediklerine uymak suretiyle sağa sola saparsınız. Recm âyetine gelince, ondan yüz çevirmeyiniz. Çünkü Allah Resûlü recm ederdi ve biz de recm ettik. Sakın “Allah'ın kitabında böyle iki had cezası bulamadık” demeyin. Bu âyet nâzil olmuştur ve biz de onu okuyorduk.” Bu rivâyetin son kısmı Şehristânî'nin aktardığı gibi devam etmektedir. Bk. Arthur Jeffery, *Mukaddimetân (Mukaddimetu'l-Mebâni ve Mukaddimetu İbn Atiyye)*, s. 79.

⁵⁹ Tevbe, 9/64.

⁶⁰ Bu sayı aynıdır ancak “Bunlar Kureys'ten” ifadesi yer almamaktadır. *el-Kâff*'de Ahmed b. Muhammed b. Ebi Nasr'dan gelen bir rivâyette o şöyle demiştir: “Ebû'l-Hasan Ali b. Mûsâ er-Rızâ bana bir mushaf verdi ve dedi ki “Sakın buna bakma!” Ben de o mushafı açtım ve içinde şu âyeti okudum: “Kitap ehlin-den inkâr edenler...” Ben burada Kureys'ten 70 kişinin isimlerini ve babalarının isimlerini buldum.” Ahmed b. Muhammed b. Ebî Nasr şöyle devam etmektedir: “Ebû'l-Hasan Ali b. Musa er-Rızâ bana mushafikendisine gerigöndermemi istediğini haber verdi.” Bk. Kuleynî, *el-Kâff*, thk. Ali Ekber el-Gaffârî, Tahrân H. 1388, *Kitabü Fedâilil-Kur'ân*, Babu'l-Nevâdir, Hadis No: XVI.

⁶¹ Bk. Suyûtî, *age.*, I, 67.

rivayet edilmiştir.⁶² Aynı şekilde Abdullah b. Mesûd'un şahsi mushafına 'Fatiha' sûresini yazmadığı aktarılmıştır. Nitekim kendisine: "Neden 'Fatiha' sûresini yazmadın" denildiğinde o da şöyle cevap vermiştir: "Fatiha'yı Bakara sûresinin önüne yazmış olsaydım, her sûrenin öncesine yazardım; çünkü ben 'Fatiha' sûresinin Kur'an'ın başlangıcı oluşu gibi haddizatında her sûrenin başlangıcı olduğunu düşünmekteyim".

Ebû'l-Âliye ve Mücâhid'in şöyle söyledikleri nakledilmektedir: "Ahzâb sûresi üç yüz âyetti ve bu âyetlerin hepsi kaldırıldı/neshedildi. Neshedilen bu âyetler içerisinde şöyle bir âyet de vardı: "Allah'ım! Kâfirlere azab et, kalplerine korku sal, onların arasını boz." Bu sûredeki pek çok âyet Ridde savaşlarında (hafız sahabilerin şehit olmasına bağlı olarak) kayboldu. Ancak bu kaybolan âyetler haram ve helal konularını ihtiva eden âyetler değildi."⁶³

Nitekim Hz. Ömer bu hususla alakalı olarak şunu söylemiştir: "Ben Ridde savaşları (Müseyleme günü) esnasında olduğu gibi Kur'an hafızlarının topluca katledilmesi ve neticede Kur'an'dan bazı âyetlerin kaybolup gitmesinden korkuyorum."

Süveyd b. Alkame Hz. Ali'nin şöyle dediğini işittiğini nakletmiştir: "Ey İnsanlar! Allah'a sarılın, Allah'a sarılın. Osman hakkında sakın aşırıya gitmeyin ve onun hakkında "mushafları yakan kişi" demekten kaçınınız! Vallahi Osman bazı (özel) Mushafların yakımını/imhasını (kendi kişisel kanaatine dayalı olarak değil) yalnızca ashabin ileri gelenlerinin onayı ile gerçekleştirmiştir. Nitekim Hz. Osman bizleri topladı ve şöyle dedi: "İnsanların Kur'ânkıraatı noktasındaki bu ihtilafları hakkında ne diyorsunuz? Zira iki kişi bir araya geldiğinde "Benim Kur'ân'ım seninkinden daha hayırlıdır." diyor ki bu küfre götürür."

Bunun üzerine biz sahabiler "Peki ne yapmayı düşünüyorsunuz?" dedik. Hz. Osman şöyle dedi: "Ben insanları tek bir mushaf etrafında toplamayı düşünüyorum. Zira sizler (bu noktada) bugün dahi fikir ayrılığına düştüğünüze göre sizden sonra gelenlerin daha büyük ihtilaflara düşmesi muhakkaktır." Bu açıklama karşısında biz sahabiler şöyle dedik: "Gerçekten güzel düşünmüşsün." Bunun akabinde Hz. Osman Zeyd b. Sâbit'e ve Saîd b. Âs'a haber gönderdi ve onlara şöyle dedi: "Biri okusun (dikte etsin) diğeri yazsın!"⁶⁴

Zeyd b. Sâbit'e ve Saîd b. Âs Bakara sûresindeki التابوت kelimesindeki 'ت' harfi hariç bir kelimenin yazımı noktasında aralarında hiçbir görüş ayrılığı olmaması; bu harfin yazımı noktasında ise biri yazımın açık 'ت' ile diğeri ise التابوه şeklinde olması gerektiğini beyan etmiştir.

Abdullah b. Mesûd (kendisinin istinsah heyetine dâhil edilmemesiyle ilgili olarak) şöyle demiştir: "Zeyd b. Sâbit iki yaşında çocuklarla (sokakta) oynuyorken, ben yetmiş sûreyi bizzat Resûlullâh'ın (s.a) kendi ağzından aldığı halde, Mushaf-

⁶² Bu iki sûre kaybolan ve çıkarılan iki sûredir. Bu hususla alakalı bölüm gelecek. Bk. Suyûtî, *age*, I, 67.

⁶³ Bu rivâyet ve daha önce geçen rivâyetler, Hz. Osman'ın hazırlatmış olduğu mushaflardatahrifin vuku bulunduğu vehmini uyandırmaktadır. Ancak âlimler böyle bir şeyin olmadığını tafsilatlı bir şekilde açıklayarak reddetmişlerdir. Şehristânî de ilerleyen sayfalarda ilahî bir yardımla Kur'an'ın korunduğunu vurgulamaktadır.

⁶⁴ İbn Ebî Dâvûd, *age*, s. 22. İbarede küçük bir farklılık bulunmaktadır.

ların istinsahı faaliyetinde bana görev verilmedi.”⁶⁵ Bu noktada (yani Hz. Osman’ın istinsah görevini Zeyd b. Sâbit’i vermesiyle ilgili olarak) şöyle bir izahta bulunulmuştur: “Hz. Osman, Zeyd’i, vahiy kâtibi olduğu için ve gerek Arap yazısını gerekse sair yazıları bildiği için seçmiştir.”

Rivayet edildiğine göre Hz. Osman yazımı tamamlanan mushafa bakınca şöyle demiştir: “Onda bir takım (imla) hataları görüyorum, hal şu ki Araplar onu dilleriyle düzeltereklerdir (yani okurken imlayı değil, aslını esas alacaklardır)”.

İbn Abbas’tan aktarılan bir rivayette, İbn Abbas, “*efe lem yetebeyyen illezîne amenû*”⁶⁶ şeklinde okuyunca kendisine âyetin aslının “efe lem yey’es illezine amenû” olduğu söylenmiş; bunun üzerine o da “ Öyle zannediyorum ki vahiy kâtibi bu âyeti uyuklarken yazmış.” diye karşılık vermiştir.

Nitekim Hz. Âişe de bazı harflerin yazılışında bir takım müstensih hatalarının bulunduğu bahsetmiştir.⁶⁷ Ancak sahabenin Mushaf’taki hata ve yanlışları gördükleri halde onları düzeltme yoluna gitmeyip de “*Araplar bu hataları okuma esnasında düzeltirler.*” dediklerini düşünmek pek de mümkün gözüküyor. Hal şu ki Kur’ân harfleriyle ilgili olarak sayısız ihtilâf bulunmaktadır. Bu ihtilâfların bir kısmı harflerin imlasıyla ilgili iken bir kısmı onların okunuşlarıyla ilgilidir. Bütün bu fikir ayrılıklarına rağmen mushafın iki kapağı arasında bulunanların tamamının Allah kelâmı olduğu hususundaki bir icmâ nasıl sahîh bir icmâ olabilir ki?⁶⁸

⁶⁵ Arthur Jeffery, *Mukaddimetân (Mukaddimetu’l-Mebâni ve Mukaddimetu İbn Atiyye)*, s. 95. İbn Ebî Dâvûd, *age.*, s. 15; Muhammed Bâkir el-Meclisî, *Bihâru’l-Envâr fî Ahbâri Eimetil’-Ethâr*, LXXXIX, 73.

⁶⁶ Rad, 13/31.

⁶⁷ Arthur Jeffery, *Mukaddimetân (Mukaddimetu’l-Mebâni ve Mukaddimetu İbn Atiyye)*, s. 105; Taberî, *age.*, VI, 16.

⁶⁸ Şehristânî burada yapmış olduğu sorgulamada, “iki kapak arasında bulunan Kur’ân’ın” sıhhati noktasında seni şüpheye düşürmeyi kastetmemektedir. Bilakis mushaftaki hataları ortaya çıkarmak için herhangi bir kaynak bulunmazsa, Arapların kendi dilleriyle okumasının mushafta olan hataları giderebileceğinin imkan dahilinde olduğunu belirtmektedir. Daha sonra Şehristânî, bu açıklamanın ardından müracaat edilmesi gereken kaynağın Ehl-i Beyt olduğunu ifade etmekte ve Müslümanların Kur’ân’ın toplanması konusunda Ehl-i Beyt’e müracaat etmemelerinden dolayı duyduğu üzüntüyü dile getirmektedir. Ancak onun bu üzüntüsü Kur’ân’da tahrifin vâki olduğuna inandığını da göstermemektedir. Çünkü kendisi, Hz. Osman’ın hazırlatmış olduğu mushafı Hz. Ali’nin göstermiş olduğu tavrı ortaya koymak sûretiyle Kur’ân’da tahrifin vâki olmadığını zaten söylemektedir. Nitekim Şehristânî ilerleyen sayfalarda şöyle diyecektir: “Hz. Ali’den (a.s) onun sahâbe’nin gerçekleştirdiği cemi hoş karşılamadığıma dair herhangi bir bilgi varit olmamıştır. Aksine o (Hz. Ali) resmi mushaftan okumuş ve (bir âyet yazacağı zaman da) imam mushafta yazılı olan şeyi yazmıştır.”

Yeri gelmişken şunu da belirtmek gerekir ki Şehristânî her ne kadar “Bu iki nüsha arasında bir zıtlık bulunmamaktadır.” dese de Şehristânî’nin, Hz. Ali’nin kendisinin cem ettiği mushafında, Hz. Osman tarafından hazırlatılan mushafında bulunmayan ziyadelerin mevcut olduğu fikrine uzak olmadığını da belirtmek gerekir. Bu fasıldaki Şehristânî’nin zikrettiği rivâyetler ve diğer rivâyetlerde de Hz. Osman mushafında olmayıp Hz. Ali mushafında olan birtakım âyetlerin olduğuna işaret vardır. Nitekim Şehristânî’nin aktardığı “Bu sûredeki pek çok âyet Ridde savaşlarında (hafız sahabilerin şehit olmasına bağlı olarak) kayboldu. Ancak bu kaybolan âyetler haram ve helal konularını ihtiva eden âyetler değildi.” ifadesi bunu göstermektedir. Kaybolan bu ziyadeler hakkında âlimler, bunların Allah tarafından tefsir ve açıklama olarak indirildiği ziyadeler olduğunu, Kur’ân olamadığını söylemişlerdir. Bk. Arthur Jeffery, *Mukaddimetân (Mukaddimetu’l-Mebâni ve Mukaddimetu İbn Atiyye)*, s. 81. Aynı şekilde Şehristânî’nin de zikrettiği gibi Hz. Ali mushafındaolan durum da böyledir. Şehristânî, Hz. Ali’nin mushafında metin ve haşiyelerin birlikte olduğunu belirtmektedir. Bu haşiyeler, *-el-Beyân* kitabı müellifinin benimsediği gibi- Kur’ân’ı Kerîm’in bir tefsiridir. Bu tefsirin bir kısmı Allah tarafından indirilmiştir. Ancak bunlar Kur’ân değildir. Çünkü müellif şöyle demektedir: “Allah

→

Bunlar bir tarafa, Kur'ân'ı Hz. Ali'nin derlemesini/cemetmesini nasıl istemezler? Yoksa onun hattı Zeyd b. Sâbit'ten daha ileri düzeyde değil miydi? Saîd b. Âs'tan daha fasîh değil miydi o? Diğer sahabîlerden Resûlullâh'a (s.a) en yakın olan o değil miydi? Bütün bunlara rağmen onların tamamı Hz. Ali'nin gerçekleştirdiği derlemeyi bir kenara bırakmışlar, onu umursamamışlar, bir anlamda onu yok saymışlardır. Oysa Hz. Ali, Hz. Peygamber'in (s.a) cenazesinin hazırlanması, yıkanması, kefenlenmesi ve defni işlemlerinin tamamlanmasının ardından Kur'ân'ın cemini tamamlayana kadar Kur'ân'ın cemiyile alakalı işler haricinde evinden dışarıya adım atmayacağına yemin etmiştir. Zira o bu noktada (yani Kur'ân'ı cem etme noktasında) kesin bir emirle görevlendirilmişti. Bu emre bağlı olarak da Kur'ân'ı onda herhangi bir tahrîfe, tebdîle, ziyade ve noksanlaştırmaya gitmeksizin bir araya topladı. Nitekim Hz. Peygamber, âyet ve sûrelerin tertibine, hangisinin önce hangisinin sonra geldiğine işaret etmişlerdi.

Ebû Hâtim şöyle demiştir: "Hz. Ali (bu derlemede) her bir ayeti, benzeri olan ayetin yanına koymuştur".

Muhammed b. Sîrîn'den aktarıldığına göre, o sürekli olarak Hz. Ali'nin yazdığı mushafı bulmayı temenni ediyor ve şöyle diyordu: "Şayet Hz. Ali'nin gerçekleştirdiği bu telif elimize bir geçmiş olsa, onda (Kur'ân'la ilgili olarak) pek çok bilgiye ulaşma imkanı buluruz."⁶⁹

Nakledildiğine göre, Hz. Ali'nin mushafında metin ve hâşiyeler vardı. Bir ayetle ilgili olarak iki metnin varlığı söz konusu olduğunda bunlardan birini metinde diğerini ise hâşiyede gösterirdi.

Rivayet edildiğine göre, Hz. Ali Kur'ân'ın cemini tamamladıktan sonra, oğlu Kanber ile birlikte yazımını tamamladığı bu mushafın tamamını noksansız olarak mescide (mescid-i nebevî) götürerek orada bulunan insanlara/sahabîlere sundular. Denildiğine göre taşıdıkları malzeme bir deve yükü kadardı. Hz. Ali Mescid-i Nebevî'de bulunanlara şöyle söyledi: "İşte Allah'ın kitabı Hz. Muhammed'e (s.a) indirdiği şekliyle budur, ben onu iki kapak arasında topladım". Bunun üzerine orada bulunanlar: "Mushafını al götür senin olsun! Bizim ona ihtiyacımız yok" dediler. Bu sözün ardından Hz. Ali şöyle demiştir: "Allah'a yemin olsun ki sizler bu andan itibaren bir daha bu mushafı asla göremeyeceksiniz. Zira ben Kur'ân'ı topladığımı size haber vermekle yükümlüydüm (görevimi yaptım)." Bu olayın ardından Hz. Ali "Ey Rabbim! Kavmim bu Kur'ân'ı terketiler"⁷⁰ ayetini okuyarak evinin yolunu tuttu ve nasıl ki Hârûn (a.s), kendilerine delil getirdikten sonra kardeşi Mûsâ'nın (a.s) kavmini terk etmiş ise Hz. Ali de mescidde bulunan cemaati aynı şekilde kendi hallerine terk etmişti. Nitekim Hârûn (a.s) bu davranışı karşısında kardeşinden (Musa'dan) şöyle özür dilemişti: "Ben senin 'İsrailoğulları arasında ayrılık çıkardın, sözüme bakmadın' diyeceğinden korktum"⁷¹ ve "Harun, "Ey kardeşim" dedi, "İnan ki,

→

tarafından vahiy olarak indirilen her şey Kur'ân değildir." Bk. Ebû'l-Kâsım el-Musevî el-Hûî, *el-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Menşûrât-ı Dâr'z-Zehrâ, 8. bs., Necef 1981, s. 225.

⁶⁹ İbn Eşte, Mushafın konusunda İbn Sîrîn'den Hz. Ali'nin mushafı ve mushafın içinde olanlar hakkında şöyle bir rivâyet aktarmaktadır: "Hz. Ali mushafına nâsîh ve mensûhu yazardı." İbn Sîrîn şöyle demiştir: "Ben bu kitabı (mushafı) talep ettim. Bu talebimi Medine'ye gönderdim. Ancak kitaba ulaşamadım." Bk. Suyûtî, *age.*, I, 59.

⁷⁰ Furkân, 25/30.

⁷¹ Tâhâ, 20/94.

bu kavim beni güçsüz buldu, az daha beni öldürüyorlardı, artık sen de bana böyle yaparak düşmanları sevindirme ve beni bu zalim kavimle bir tutma."⁷²

Ey Kardeşim! Görmüyor musun?! Şayet meseleye insafılı bir biçimde yaklaşsan, Hz. Peygamber'e (s.a) bu Kur'ân'ın bir benzeri vahyedilecek de onu hayvanların kürek kemiklerine, yapraklara, hurma liflerine ve insanların hafızalarına açıkça bırakacak ve bu noktada kime güveneceğini işaret etmeyecek! (Böyle bir şey mümkün mü ki?!) Oysa Hz. Peygamber (s.a) bu dağınık haldeki vahiy malzemesinin bir araya getirilmemesi halinde, insanların bir araya gelmesi ve kendisinde olana tabi olması sebebine binaen indirilen (bu Kur'ân'ın)ihmale uğrayacağını ve insanların O'nda (yani Kur'an'da) ayrılığa düşeceğini pekâlâ biliyordu. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"(Ey insanlar) Rabbinizden, size indirilene uyun ve O'ndan başka dostlara uymayın. Ne kadar da az öğüt alıyorsunuz!"*⁷³ Ya da Hz. Peygamber'in (s.a) bu yönde bir işaretle ve emirde bulunduğu, Kur'ân'ın tertibinin nasıl olduğunu yani hangi ayetlerin önce hangilerinin sonra geleceğini öğrettiği bir ihtimal mi geçerlidir? Bu ikinci ihtimal geçerli ise o zaman bu yöndeki nebevi nass ve işaretle bu işi kim üstlenmiştir?

Şurası açıkça bilinmektedir ki, Kur'ân'ı cem etme işini üstlenenler, herhangi problemlibir harfle ilgili olarak Ehl-i Beyt'e müracaat etmeksizin bu işin üstesinden nasıl geldiler? Hâlbuki Kur'ân'ı cem etme işini üstlenenler, Kur'ân'ın, Ehl-i Beyt'e has bir hitap olduğu ve Peygamber'in *"Size iki güvenilir kaynak bırakıyorum, Kur'ân ve aşiretim"* hadisi ile *"Size iki güvenilir kaynak bırakıyorum, Kur'ân ve ehl-i beytim; o ikisine tutunursanız asla dalalete sürüklenmezsiniz, zira bu iki kaynak asla birbirleriyle çelişmezler"* şeklindeki hadislerinde de geçtiği üzere Ehl-i Beyt'in İslam'ın iki temel yapıtaşından biri olduğu hususunda ittifak etmişlerdir.⁷⁴

Evet, Allah'a yemin olsun ki Kur'ân *"Hiç şüphe yok ki, Kur'ân'ı biz indirdik, elbette onu yine biz koruyacağız"*⁷⁵ ayeti uyarınca korunmuştur. Ancak Allah Kur'ân'ı yalnızca Ehl-i Beyt'in koruması aracılığıyla muhafaza etmiştir. Çünkü bu ikisi (Kur'ân ve Ehl-i Beyt) asla birbirinden ayrılmazlar/ayrılığa düşmezler. Zira *"Biz, bu Kur'ân'ın ayetlerini peş peşe onlara ulaştırdık."*⁷⁶ âyetinin de delalet ettiği üzere onların/Ehl-i Beyt'in zihninde ayetlerin birbiri ardına gelmesi hiçbir kopukluğa/kesintiye uğramamaktadır. *"Kuşkusuz onu toplamak ve okumak bize aittir."*⁷⁷ ayetinin delaletiyle de dinin bu iki yapı taşının (Kur'ân ve Ehl-i Beyt) birlikteliği/beraberliği asla bir ihtilafa konu olmazlar. Her ne kadar Kur'ân'ın tedavüldeki nüshası belli bir kesimin (Ehl-i Beyt dışındakilerin) elinde terkedilmiş olsa da, Allah'a hamdolsun ki onun gizli ama korunmuş olan (asli) nüshası ise belli bir kesimin (Ehl-i Beyt'in) elindedir. Nitekim *"Hayır o şerefli bir Kur'ân'dır. Levh-i Mahfuz'ladır."*⁷⁸ ayeti de bu yönde bir delalete sahiptir.

⁷² A'râf, 7/150.

⁷³ A'râf, 7/44.

⁷⁴ *el-Beyân*, s. 499 ve Hüseyin er-Râzî, *Sebilu'n-Necât fî Tetimmeti'l-Mürâceât, Mürâceât* kitabıyla birlikte matbudur. İkinci baskı, Beyrut 1982, s. 22-25'de geçen bu hadisin kaynakları için müsned ve sıhâh kitaplarına müracaat ediniz.

⁷⁵ Hicr, 15/9.

⁷⁶ Kasas, 28/51.

⁷⁷ Kıyâme, 75/17.

⁷⁸ Bûrûc, 85/21.

Hiz. Ali'den (r.a) onun sahâbe'nin gerçekteştirdiği cemi hoş karşılımadığına dair ne herhangi bir bilgi varit olmuştur, ne de o, bu cem hakkında, Hiz. Osman'ın "*Ben Kur'an'da birtakım hatalar görüyorum, bunu Araplar düzelteceklerdir.*" sözü ile İbn Abbas'ın "*Kâtib, Kur'an'ı uyurken yazmıştır.*" sözüne benzer (eleştirel) bir ifade de bulunmuştur. Aksine o (Hiz. Ali) resmi mushaftan okumuş ve (bir ayet yaza-cağı zaman da) imam mushafta yazılı olan şeyi yazmıştır. Onun neslinden gelen imamlar da aynı şekilde Kur'an'ı sahabenin okuduğu biçimde okumuşlar ve evlat-larına da o şekilde öğretmişlerdir.⁷⁹

Allah Teâlâ, Araplar nasıl olsa düzeltirler diye, Kur'an'ın hatalı bir halde kalmasına göz yummayacak kadar (kullarına karşı) ikram ve lütuf sahibidir. Dahası Allah'ın "*İkram olunmuş kulları (melekleri) vardır ki onlar Allah'ın sözünün önüne geçmezler, hep O'nun emriyle hareket ederler.*"⁸⁰ âyetinde beyân olunan kulları var-dır.

Allah Teâlâ vahyedilmiş kitabının (Kur'an'ın), birbirine taban tabana zıt ol-mayacak şekilde iki ayrı nüshasının olmasını⁸¹ ve bu nüshaların her ikisinin de Allah kelamı olarak anılmasına soğuk bakmaz. Allah Tevrat'ı –bu konuda varit ol-muş olan habere göre- bizzat kendi (kudret) eliyle yazdığı halde, onun levhalara yazılı bulunan özel bir nüshasının mevcut olup bu nüshanın da Harun evladından özel kimselerin (hâssâ) elinde bulunduğu bir vakıa değil midir?!

Yahûdiler, (Tevrat) ibarelerinin yerlerini değiştirdikleri (metinde oynama yaptıkları) halde Tevrat Allah kelamı olma onur ve şerefini yitirmemiştir ki senKur'an'da Allah'ın onu nasıl yücelttiğini ve onun hakkında "*İçinde hidayet ve nûr bulunan Tevrat'ı, elbette biz indirdik. Müslüman olan peygamberler, Yahudiler hak-kında hükmederler.*"⁸² buyurduğunu okumaktasın.

İncil de aynı şekilde Allah'ın kitabı olma vasfını sürdürmektedir. Oysa o dört (ayrı) nüshadan ibaret olup bu nüshaları da havarilerden dört kişi derlemiştir. Bu nüshalar arasında da sayılamayacak kadar farklılıklar bulunmaktadır. Dolayısıyla onların tamamı, vahiy ürünü olan ilahi kelim değildir. Aksine İncil, Kur'an müfes-sirlerinin,⁸³ Kur'an'ın bir bölümüne yaptıkları izahların benzeri olarak, Yuhanna,

⁷⁹ Hiz. Osman tarafından hazırlanan mushafklar karşısında Ehl-i Beyt'in takındığı tavır için bk. Muhammed Bâkir el-Meclisî, *Bihâru'l-Envâr fi Ahbâri Eimeti'l-Ethâr*, LXXXIX, 74.

⁸⁰ Enbiyâ, 21/26, 27.

⁸¹ Bu uzak bir görüştür. Oradaki ikinci nüshaya bakılırsa, içerisinde metne izafe edilmiş haşiyeler yer almaktadır. Daha önce geçtiği üzere haşiyeler Kur'an'dan değildir. Sonra oradaki nüsha Hiz. Ali'nin yanında bulunan nüshadan daha sahih olsaydı Hiz. Ali elinde fırsat varken hilafetinin fetret döneminde bunu ilan ederdi. Bu hususta şuna da işaret etmek isterim ki; Ehl-i Beyt ekolüne mensup büyük âlimler Kur'an'da tahrif ve noksanlığın vâki olduğu görüşünü reddetmişlerdir. Bu âlimlere örnek olarak, şeyh el-Müfid, *Faslü'l-Hitâb* s. 27, el-Feyd el-Kâşânî, *Tefsiru's-Sâfi*, altıncı mukaddime, Ebû'l-Hasen eş-Şerîf, -ki *Cevâhir* adlı eserin müellifinin dedesidir- *Tefsirü Mirâti'l-Envâr* s. 50, ve şeyh Mirzâ Hüseyin en-Nürî, *Mukaddimet-ü Müstedreki'l-Vesâil*'de Kur'an'da tahrif olamadığını beyan etmektedirler. Tabersî de *Mecme'u'l-Beyân* adlı eserinin mukaddimesinde es-Seyyid el-Murtâzâ'nın Kur'an'da tahrifin vâki olmasının bâtil olduğuna yönelik getirdiği istidlali nakletmektedir.

⁸² Mâide, 5/44.

⁸³ Burada, elimizdeki Kur'an'ın bir kısmının müfessirlerin yaptığı tefsirler olduğu kastedilmemektedir. Çünkü böyle bir anlama sonra gelecek olan şu ibareyle çelişecektir: "*şu an önümüzde bulunan Kur'an, iki kapak arasında muhafaza edilmiş Allah'ın kelimidir.*" şehristânî'nin, Kur'an olarak nakledilen bazı rivâyetlerin Kur'an olmayıp bilakis müfessirlerin yaptığı tefsirler olduğunu kastettiği böylece ortaya çıkmaktadır. Nitekim İbn Zübeyr'den nakledilen bir rivâyette İbn Zübeyr'in bir âyeti şöyle okumuştur: "*Sizden, hayra çağırın, iyiliği emreden ve kötülükten men eden, Allah'ın kendilerine musibet verdiği*

→

Markos, Luka ve Matta tarafından yapılan yorumlarından ibarettir. Lakin onda Allah tarafından vahyedilmiş olan bölümler de bulunmaktadır. Bütün bunlara rağmen Allah Teala onu Kur'ân'da tazimle ve tebcille anmış, hakkında "O, sana kendisinden öncekileri tasdik edip doğrulayan bu kitabı hak ile indirdi. Daha önce insanlara hidayet olarak Tevrat'ı ve İncil'i de yine O indirmişti" ⁸⁴ buyurmuştur.⁸⁵

Günümüzde iki kapak arasında yazılı olan Kur'ân, her türlü tağyîr, tebdîl, lahn ve hatadan Allah'ın korumasıyla korunmuş Allah'ın Kelâm'ı olarak önümüzde durmaktadır. Onun istinsahını gerçekleştiren kimse (Zeyd b. Sâbit yazım esnasında) uyuklamamış (yazımı esnasında Zeyd b. Sâbit'e) onu okuyan kimse de (Saîd b. el-Âs) hatalı okumamıştır. Hal şu ki, Kur'ân, kendisini hakkıyla okuyan bir topluluğa sahiptir. Bu topluluk, Kur'ân'ın te'vîlini de tenzîlini de bilmektedirler; onlar Kur'ân'ı, sapkın kişilerin saptırmasından, batıl kimselerin intihallerinden uzak tutmuşlardır: "Vahiy hakkında engin bilgi sahibi olanlar, "Biz buna inandık, hepsi Rabbimiz katındandır." derler. Şurası bir gerçek ki üst düzeyde akletme yetisine sahip olanlardan başkası böyle bir derin düşünmeyi gerçekleştiremez."⁸⁶

→

zaman Allah'tan yardım dileyen bir ümmet bulunsun." el-Mebânî müellifi bu rivâyetle alakalı olarak şöyle söylemiştir: "Doğru olsa bile bu ziyadedir. Bu İbn Zübeyr'in yaptığı bir tefsirdir. Rivâyetlerin bazıları karışmış ve Kur'ân lafızlarına dâhil olmuştur." Bk. Arthur Jeffery, Mukaddimetân (Mukaddimetu'l-Mebâni ve Mukaddimetu İbn Atiyye), s. 102.

⁸⁴ Âl-i İmrân, 3/3-4.

⁸⁵ "Benden önce gelen Tevrat'ı doğrulayıcı olarak" Âl-i İmrân, 3/50, "O, sana Kitab'ı hak ve kendisinden öncekileri doğrulayıcı olarak indirdi. O, daha önce Tevrat'ı ve İncil'i insanlar için birer hidayet olarak indirmişti." Âl-i İmrân, 3/3.

⁸⁶ Âl-i İmrân, 3/7.